
Arendt v. Kedourie

ZORAN KURELIĆ*

Sažetak

Autor u svojoj studiji analizira dva različita razumijevanja nacionalizma — ono Hannah Arendt i Kedourievo.

Hannah Arendt ističe vezu između rasizma, nacionalizma i imperijalizma i po njezinom je mišljenju nacionalizam različit od totalitarizma, koji predstavlja posve recentnu pojavu. Kedourie polazi od Actonove kritike Francuske revolucije i zaključuje da je radikalni nacionalizam plod francusko-njemačkih nacionalnih napetosti. Na kraju autor nudi obje koncepcije kao prilog lakšem razumijevanju antagonizama koji su doveli do rata na tlu bivše Jugoslavije.

Činjenica da su zemlje tzv. slobodnog svijeta uz sudjelovanje međunarodnih institucija *de facto* omogućile genocid na teritoriju bivše Jugoslavije poznata je većini pismenih građana i građanki tih zemalja. Odsutnost ozbiljne prijetnje vojnom silom pravdalo se na nekoliko načina: rat u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini nazivan je “građanskim ratom”, “etničkim nasiljem”, “međuplemenskin sukobom” i “sukobom balkanskih nacionalizama”. Željelo se reći da je bilo kakva ozbiljna intervencija nepotrebna, jer u sukobu nema dobrih i loših, pravednih i nepravednih. Svi su, naime, balkanski nacionalisti, a kako su ratovi balkanskih nacionalizama stoljetna praksa “lokalnih barbara”, zašto bi se zemlje Zapada baš sada umiješale. O moralnosti takvog stava nepotrebno je trošiti riječi.

Pitanje je, ima li on neko teoretsko uporište?

U ovom eseju usporedit ću dva razumijevanja nacionalizma - razumijevanje H. Arendt, predstavljeno u njezinoj čuvenoj knjizi *The Origins of Totalitarianism*, i Kedourievo, izloženo u kratkoj ali utjecajnoj knjizi *Nationalism*.

Esej se sastoji od pet kratkih dijelova:

A — predstavlja pokušaj H. Arendt reinterpretacije Hobbesa i njezina promišljanja o odnosu kapitalizma i imperijalizma;

*Zoran Kurelić, asistent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Metodologija socijalnih znanosti.

- B — prikazuje kako H. Arendt shvaća odnos između rasizma, imperijalizma i nacionalizma;
- C — uspoređuje Actonovu i Kedourievu interpretaciju uloge Francuske revolucije u rađanju nacionalizma;
- D — uspoređuje Kedourievo i Popperovo shvaćanje Kantove uloge u formuliranju nacionalističke doktrine;
- E — uspoređuje razumijevanje nacionalizma u H. Arendt i E. Kedouriea i pokušava vidjeti kako funkcioniraju kad se pomoću njih pokuša razumjeti međunacionalni sukob na tlu bivše Jugoslavije.

U ovom eseju želim pokazati teoretsku superiornost pristupa Hannah Arendt. Držim da njezino razumijevanje nacionalizma može lakše pojasniti autsajderima što se na području bivše Jugoslavije dogodilo.

A

U ovom dijelu eseja ukratko ću prikazati originalnu interpretaciju H. Arendt Hobbesove političke filozofije. Želim pokazati specifičnu ulogu koju Hobbes igra u cjelini njezine naracije.

Jedan od najzanimljivijih i najvažnijih koraka u priči H. Arendt jest veza kapitalizma i imperijalizma koja je uspostavljena potkraj devetanaestog stoljeća. Hobbes je živio u sedamnaestom, pa se postavlja pitanje kakve on ima veze s imperijalističkim kapitalizmom? Naravno, H. Arendt ne tvrdi kako je Hobbesovo mišljenje odgovorno za pojavu imperijalizma, ali ima nečeg u njegovoj filozofiji što objašnjava logiku imperijalizma.

H. Arendt vjeruje kako je do potpune emancipacije buržoazije došlo u periodu imperijalizma, te da je ekspanzionizam fundamentalna ideja tog perioda.

Što je izvor buržoaskog ekspanzionizma i kako je Hobbes s tim povezan?

Hannah Arendt piše: “Teško je naći jedan jedini buržoaski moralni standard koji nije bio anticipiran nenadmašnim sjajem Hobbesove logike. On daje gotovo potpunu sliku, ne Čovjeka već buržoaskog čovjeka, analizu koja u tristo godina nije ni zastarjela ni nadmašena”.¹ Hobbes je buržoaski mislilac *par excellence*, jer je formulirao političku teoriju u kojoj je država zasnovana na individualnim (privatnim) interesima, gdje su oni identificirani s javnim interesom. Ključni pojam u takvom razumijevanju politike postaje

¹Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, Harvest Book, New York, 1979., str. 139.

moć. H. Arendt vjeruje da u filozofskoj konstrukciji, u kojoj je čovjek shvaćen kao biće vođeno ničim drugim do individualnim interesom, čežnja za moći jednostavno mora postati esencijalna. U originalnoj situaciji (prirodnom stanju) svi ljudi su jednaki, tj. jednako snažni da se međusobno pobiju. Takva jednakost stvara stalnu nesigurnost iz koje se izvodi neophodnost države. Država mora imati monopol moći i zato nastaje ugovorom, aktom u kojem pojedinci delegiraju i prenose svoju moć na višu instanciju. Sebični pojedinci žele državu, kako bi im ona osigurala “okoliš” u kojem je neprekidno zgrtanje imovine moguće. Međutim, ističe H. Arendt, u izvodu se javlja problem. Ako je neprekidna akumulacija vlasništva zasnovana na neprekidnom stjecanju moći, tada se sigurnost može osigurati samo ako i država konstantno uvećava svoju moć. Leviathan stalno mora povećavati svoju moć, kako bi bio u stanju održavati *status quo*.

“Filozofski ekvivalent inherentne nestabilnosti zajednice zasnovane na moći slika je jednog beskrajnog procesa u povijesti koji, da bi bio u skladu sa stalnim rastom moći, neizbježno zahvaća pojedince, narode i na posljetku čitav ljudski rod. Beskrajni proces akumulacije kapitala treba političku strukturu ‘neograničene Moći’, koja može zaštititi rastuće vlasništvo tako da sama stalno postaje moćnija.”²

Očito H. Arendt u Hobbesu prepoznaje filozofske korijene imperijalizma. Imperijalizam je logičan korak u razvoju kapitalizma, a kapitalizam je buržoaski način proizvodnje. Ona vjeruje kako je Hobbes pokušao opisati čovjeka “kakav on treba postati”, želi li funkcionirati u buržoaskom društvu, što konzekventno znači da je Hobbes praliberal.

Imperijalizam kao oblik kapitalizma usisava čitavu planetu u svijet buržoazije (a liberalni koncept svjetske vlade samo je globalizacija Leviathana).

Razumijevanje imperijalizma H. Arendt pod snažnim je utjecajem Rose Luxemburg, a pogotovo njezina “briljantnog uvida” u političku strukturu imperijalizma. Za R. Luxemburg imperijalizam je politički izraz kapitalističke akumulacije. Akumulacija kapitala treba nekapitalistički svijet koji pokušava inkorporirati u vlastiti kapitalistički sustav. Taj proces je proces ekspanzije. Imperijalizam se javlja u trenutku u kojem je kapitalistička akumulacija dosegla nacionalne granice. H. Arendt prihvata ovu analizu. Kako bi spasila kapitalizam, buržoazija je pretvorila nacionalnu državu u instrument kapitalističke ekonomije i time se definitivno politički emancipirala. Kapitalistički način proizvodnje ne respektira granice nacionalne države; on želi formiranje svjetskog tržišta. U tom se procesu uloga nacionalne države mijenja. Imperijalisti su biznismeni koji su postali političari; njihov privatni interes izjednačen je s interesom države, a politika je reducirana na izraz ekonomije. Nacionalna država koja je izvorno osiguravala

²Ibid., str. 143.

prostor za unutarnji politički život postaje instrument u međunarodnoj borbi krupnih nacionalnih kapitala. Tako se nacionalna država pretvara u “imperij”. “Teško je razmjeti kako je utakmica između dobro naoružanih poslovnih koncerna — ‘imperija’ mogla završiti na bilo koji način osim pobjedom jedne i smrću ostalih.”³ H. Arendt prepoznaje vezu i kontinuitet između Hobbesovih sebičnih pojedinaca i sebičnosti nacionalnih država. Situacija vječnog rata svih pojedinaca protiv svih pojedinaca, postaje rat svih nacionalnih država sa svim nacionalnim državama. Imperijalizam globalizira Hobbesovu originalnu poziciju.

Moglo bi se reći da H. Arendt čita Hobbesa uz pomoć Rose Luxembourg i da njezina interpretacija nije najkorektnija, no u kontekstu ovog eseja to je nebitno. Ono što je važno jest metodološki pristup H. Arendt koji je pod utjecajem Lenjina i R. Luxemburg; dakle, pod utjecajem marksističkog razumijevanja imperijalizma koje tvrdi da je imperijalizam razvijeni kapitalizam, a država instrument ekonomije. To je vrlo važno za njezin pokušaj pokazivanja veze između rasizma, imperijalizma i nacionalizma, koja je po mišljenju H. Arendt uspostavljena na kraju devednaestog stoljeća.

B

U kontekstu naracije predstavljene u *The Origins...* dva nacionalizma igraju izrazito značajnu ulogu: engleski i njemački. Engleski nacionalizam značajan je, jer predstavlja sintezu rasizma, nacionalizma i kapitalizma. Njemački nacionalizam je zanimljiv stoga što pokazuje vezu “tribalnog nacionalizma” i imperijalizma, vezu koja je bila esencijalna za pangermanizam. H. Arendt misli da je teoretski “ponor” koji postoji između nacionalizma i imperijalizma bio elegantno premošćen rasizmom u Engleskoj i specifičnim tribalnim nacionalizmom u Njemačkoj.

Pokušava li H. Arendt reći da je rasizam jedan od temelja engleskog nacionalizma? Upravo tako. Ona predstavlja engleski nacionalizam u dva koraka.

Prvi je iznenađujući, jer u središte rasprave stavlja Burkea. H. Arendt, naravno, zna da Burke osobno nije bio nacionalist, ali joj njegova kritika ‘apstraktnih principa’ Francuske revolucije zvuči kao latentni rasizam i nacionalizam. Burkeova kritika je, piše H. Arendt, utemeljena na pojmu naslijeđa (inheritance). On nije vjerovao u ljudska prava, u prava čovjeka, već je inzistirao na pravima Engleza. “Ne ugrozivši prava privilegiranih klasa u okviru engleske nacije, Burke je proširio princip privilegija i u njega uključio čitav engleski narod, time je od Engleza napravio plemstvo među narodima... koncept naslijeđa prihvaćen je gotovo neizmijenjen te

³Arendt, H., op. cit., str. 126.

primijenjen na čitav britanski 'stock'. Konzekvencija ove asimilacije plemićkih standarda jest to da je engleski tip promišljanja rase (race-thinking) uvijek bio opsjednut teorijom nasljedstva i njenim modernim ekvivalentom eugenikom.”⁴

Drugi korak u priči H. Arendt o engleskom nacionalizmu jest prijelaz s promišljanja rase na rasizam, koji se najbolje očituje u odnosu rasizma i imperijalizma. Promišljanje rase, što je bilo samo doktrina u osamnaestom stoljeću, postaje temeljem imperijalističke ideologije u devetnaestom stoljeću. Promišljanje rase postaje rasizam, a doktrina postaje političko oružje. Rasizam je koristan jer razara ideju ljudskosti i savršeno funkcionira kao izgovor za međunarodne zločine počinjene od strane imperijalista. H. Arendt opisuje englesku koncepciju “nacionalne misije” koja se zasnivala na vjeri u rasnu superiornost. Koncepcija je ujedinila imperijalističku ideju ekspanzije s nacionalnom arogancijom. Imperijalisti su se izdavali za misionare. Engleski nacionalizam zasnovan je na rasizmu jer proizlazi iz imperijalizma. Rasizam je most između imperijalizma i nacionalizma.

“Tribalni nacionalizam” povezo je njemački imperijalizam i nacionalizam. Pod tribalnim nacionalizmom H. Arendt podrazumijeva specifičnu formu nacionalizma koja se zasniva na “atmosferi neukorijenjenosti”. Treba ga razlikovati od običnog nacionalizma koji je “izopačenje države u instrument nacije i izjednačavanje građanina s pripadnikom nacije”.⁵ Odsutnost nacionalne države izaziva osjećaj neukorijenjenosti. Taj osjećaj snažno je bio prisutan u Austro-Ugarskoj i Carskoj Rusiji, gdje je postao izvor “tribalne samosvijesti”. Tribalna samosvijest javlja se kad se članovi naroda koji nema svoju državu, koji je kao narod “beskućnik”, osjećaju kod kuće gdje god žive pripadnici njihova naroda. Pangermanizam također je bio baziran na tribalnoj samosvijesti, ali njegov cilj nije bila nacionalna emancipacija, on je želio stvoriti nacionalni imperij i zato H. Arendt drži da je pangermanizam tip imperijalizma. Pangermanizam je vrsta imperijalizma koja funkcionira s onu stranu formalnih granica nacionalnih država i pokušava promjenom granica stvoriti prirodnu političku zajednicu, nacionalni imperij.

Poput engleskih imperijalista, koji su bili iznad političkih partija i koji su izjednačili svoj ekonomski interes s nacionalnim interesom, pangermani napadaju partijski sustav i pokušavaju se identificirati s narodom. Engleski imperijalisti bili su iznad partija, a pangermanski iznad države. U oba slučaja nacionalizam je funkcionirao kao instrument imperijalizma i djelovao onkraj partijskog sustava nacionalnih država.

Posljednje poglavlje drugog dijela knjige (*Imperialism*) zove se *The Decline of the Nation-State and the End of the Rights of Man* (Propast

⁴Arendt, H., op. cit., str. 176.

⁵Arendt, H., op. cit., str. 231.

nacionalne države i kraj prava čovjeka). U njemu H. Arendt opisuje početak kraja “same strukture europske civilizacije”.

Ona prikazuje ulogu mržnje u politici; likvidaciju Austro-Ugarske i Carske Rusije te mnogonacionalnu zbrku koja je nastala. Sve to jasno ukazuje na ispraznost postprosvjetiteljskih ideoloških obećanja. Svjetski ratovi stvorili su problem bezdržavnih naroda, naroda beskućnika, problem koji nam ukazuje kako je osnova čitave europske političke civilizacije trojstvo država — narod — teritorij. Prava čovjeka poštivala su se samo u okvirima nacionalnih država, što konzekventno znači da prava čovjeka ne pripadaju čovjeku kao čovjeku, već građanima nacionalnih država. Pravo da se ima prava pretpostavlja mjesto na svijetu, okvir koji čini nečije mišljenje značajnim i poštovanim. Tzv. neotuđiva prava su u zbilji neutjeriva i gubitak političke zajednice automatski znači gubitak ljudskosti. “Pravo da se imaju prava, ili pravo svakog pojedinca na pripadnost humanitetu, trebalo bi biti garantirano od humaniteta samog”.⁶ Jedini način na koji ljudski rod može zaštititi prava čovjeka jest preko Svjetske vlade, ali to nikako ne bi bilo pravo rješenje, jer bi Svjetska vlada bila globalni Leviathan. H. Arendt tvrdi da nas je smrt Boga ostavila s formulom: ispravno = dobro za nekoga. “Konceptija prava koja izjednačuje ono što je ispravno s onim što je dobro za (za pojedinca, ili za obitelj, ili narod, ili najveći broj) postaje neizbježna u trenutku kad apsolutna i transcendentna mjerila religije ili prirodnog zakona izgube svoj autoritet. I ova neugodna situacija nije ni u kojem slučaju riješena ako je ono na što se ‘dobro za’ odnosi na ljudski rod sam.”⁷ Hitler je ubijao Židove, jer je to bilo ‘dobro za njemački narod’, na isti način može se tamaniti ljude u ime ljudskog roda. Postoji li izlaz?⁸

⁶Arendt, H., op. cit., str. 298.

⁷Arendt, H., op. cit., str. 299.

⁸Karl Popper je liberal koji snažno vjeruje u globalizaciju liberalnih načela. U *The Open Society...* piše: “Moramo prekinuti međunarodnu anarhiju i biti spremni poći u rat protiv međunarodnog zločina... Isto tako važno je tražiti slabu točku u analogiji između civilnog i međunarodnog mira, to će reći točku u kojoj analogija puca. U slučaju civilnog mira, održavanog od strane države, država štiti individualnog građanina. Građanin je, da tako kažemo, ‘prirodna’ jedinka ili atom. S druge strane, članovi, jedinice ili atomi našeg međunarodnog poretka bile bi države. Ali država ne može nikada biti prirodna jedinka kao građanin; ne postoje prirodne granice države... Pokušaj pronalaženja ‘prirodnih’ granica države, i u skladu s tim pogled po kojem je država ‘prirodna’ jedinka, vodi principu nacionalne države i romantičkim fantazijama nacionalizma, rasizma i tribalizma... Potpuno odbacivanje principa nacionalne države... i shvaćanje nužnosti konvencionalnog razgraničenja među državama, uz uvid da pojedinci a ne države ili nacije trebaju biti prva briga čak i međunarodnih organizacija, olakšat će nam razumijevanje, te prevladavanje problema što su proizšli iz loma naše fundamentalne analogije.” (*The Open Society and Its Enemies, Vol. I*, Routledge, London, 1989., str. 288.) U *The Origins...* H. Arendt piše: “Trenutno popularni liberalni pojam Svjetske vlade zasniva se, kao svi liberalni pojmovi političke moći, na konceptu individualnog podčinjavanja središnjem autoritetu koji ‘nad-opčinjuje (overawe) njih sve’, osim što sada nacije zauzimaju mjesto pojedinaca”(str. 142). Očito Popper ne može biti kritiziran

C

Sada ću usporediti Lord Actonova i Elie Kedourieva razmišljanja o ulozi Francuske revolucije u nastanku nacionalizma. Držim da Actonove ideje igraju središnju ulogu u Kedourievoj knjizi *Nationalism*, posebno distinkcija između francuskog i engleskog razumijevanja nacije.

Acton je predstavio svoje ideje u eseju *Nationality*. Teorija nacionalnosti, piše Acton, “apsurdnija je i kriminalnija” od teorije socijalizma, zato što joj cilj nije ni sloboda ni prosperitet. Ona je spremna žrtvovati obje “imperativnoj nužnosti pretvaranja nacije u kalup i mjeru države.”⁹ Nacionalisti vjeruju kako se granice političkih vladavina trebaju podudarati s granicama nacionalnosti, ali mogu li takve države osiguravati slobodu? Ne, odgovara Acton. Ukoliko nam je stalo do slobode, tada trebamo braniti imperije poput britanskog i austrijskog, jer oni su sazdana od velikog broja vrlo različitih nacionalnosti, koje uspješno ujedinjuju bez opresije. Teorija nacionalnosti retrogradni je korak u povijesti, korak koji je bio počinjen 1789. godine. Francuska revolucija “podučila je ljude vjerovanju kako su njihove želje i zahtjevi vrhovni kriterij ispravnosti”. Napad na apsolutizam nije bio zasnovan na vjeri u drevne zakone, nego na volji naroda. Francuska revolucija razorila je stari suverenitet i izgradila novo načelo jedinstva. Francuski narod, koji je tokom revolucije počinio raskid sa svojom tradicijom i poviješću, promovirao je novi princip - načelo etnološkog jedinstva. “Francuska više nije bila vezana ograničenjima što ih je dobivala od prezrene uloge vlastite povijesti, već je prepoznavala samo ona zadana od prirode.”¹⁰ Novi suverenitet je suverenitet naroda; narod je izjednačen s nacijom, a nacija je shvaćena kao etnološka i prirodna jedinka. Lord Acton nije posebno oduševljen tom logikom i zbog toga ističe razliku između engleskog i francuskog razumijevanja nacionalnosti. Oba koncepta su protiv apsolutizma, ali su dramatično različiti. Francuska teorija inzistira na nacionalnom jedinstvu koje je produkt demokracije, dok engleska teorija ističe kako je nacionalna sloboda neodvojiva od teorije slobode.

Francuski nacrt utemeljen je na primatu kolektivne volje, kojoj je nacionalno jedinstvo nužni uvjet. Nacija je shvaćena kao idealna jedinka zasnovana na rasi, a ne tradiciji.

na ovaj način. Kad bi ljudska prava bila slobodno i univerzalno prihvaćena, zbog čega bi bilo pogrešno inzistirati na ulozi Ujedinjenih naroda u njihovoj zaštiti na bilo kojem dijelu planete?

⁹Acton, John Emerich Edward Dalberg, *Essays on Freedom and Power*, The Beacon Press, Boston 1948., str. 194.

¹⁰Ibid., str. 174.

“Ona nadglasava prava i želje svojih stanovnika, apsorbirajući njihove divergentne interese u zamišljeno jedinstvo; žrtvujući njihova različita stremljenja i obaveze višem zahtjevu nacionalnosti.”¹¹

Engleski koncept bazira se na slobodi. On poštuje postojeće političke uvjete i pokorava se zakonima i rezultatima povijesti. Teorija slobode ističe značaj individualnog samoodređenja i pokušava ograničiti pretjeranu upotrebu državne moći. Ona dopušta suživot različitih nacionalnih jedinki u okvirima jedne države, između ostaloga i zato što mnogonacionalnost u jednoj državi može funkcionirati kao zapreka upletanju političke moći u nepolitičku sferu, privatni život građana.

Povijesna uloga Francuske revolucije, te razlikovanje između dvaju razumijevanja nacije, potpuno su prihvaćeni od Elie Kedouriea.

Za Kedouriea nacionalizam je doktrina izmišljena u Europi na početku devetnaestog stoljeća. “Doktrina drži da je ljudskost prirodno podijeljena u nacije, da su nacije znane po određenim karakteristikama koje mogu biti osigurane i da je jedini legitimni tip vladavine nacionalna samovlada (self-government).”¹²

Kedourie predstavlja razvoj nacionalizma u nekoliko koraka. Prvi je Francuska revolucija, koja je toliko važna, jer ona uvodi načelo nacionalnog suvereniteta. U kontekstu revolucije pod nacijom se podrazumijevalo kolektivno tijelo sačinjeno od udruženih individuuma, a ne biološka jedinica, ali, ističe Kedourie, novi politički stil je povijesno predstavljen — politika bazirana na iskazivanju narodne volje. Ovaj tip politike može lako otići u krajnosti i sve podčiniti javnom interesu ili nacionalnom interesu. Kedourie očito prihvaća Actonov argument. Za njega (Kedouriea) nacionalizam kao doktrina nije bio rođen u Francuskoj, a revolucionari sigurno nisu bili nacionalisti; ipak, revolucija je povijesni događaj koji je ne samo promovirao načelo nacionalnog suvereniteta već i stvorio političku situaciju pogodnu za razvoj pravog nacionalizma.

Doktrina nacionalizma formulirana je u Njemačkoj, a jedan od ključnih razloga zašto se baš u Njemačkoj javio nacionalizam, francuska je agresija. Revolucija je stvorila politički nered golemih razmjera na čitavom kontinentu; razorila je monarhiju i tradicionalni politički poredak u Francuskoj, a Napoleon koji je slijedio, dovršio je destruktivnu ulogu revolucije u ostatku Europe. Kongres u Beču pokušao je restaurirati europski politički sustav, no to je bilo nemoguće, jer su nova politička načela uhvatila korijen. Ovaj actonovski (burkeovski) dio Kedourieeve analize nije osobito originalan. Originalni dio počinje interpretacijom filozofskih korijena njemačkog nacionalizma.

¹¹Ibid., str. 184.

¹²Kedourie, Elie, *Nationalism*, Hutchinson, London, 1986., str. 9.

D

U ovom dijelu eseja usporedit ću Kedourievo i Popperovo razumijevanje veze Kant—Fichte i njezinu ulogu u pojavi njemačkog nacionalizma. Pokušat ću pokazati kako odnos Kanta i Fichtea igra različitu ulogu u različitim teoretskim nacrtima.

U knjizi *Nationalism* Kedourie piše: “Kad je on (Kant) sam pisao o izričito političkim pitanjima bio je amalgam odrešitosti i ustrašenosti, propovijedajući istodobno striktnu poslušnost državi, i nagovješćujući također poglede koji mogu voditi subverziji svih postojećih autoriteta. Kad filozof izbaci sistem u svijet ne može ga se kriviti za implikacije koje drugi iz njega mogu ispravno izvesti¹³.” Riječ “ispravno” posebno je interesantna u Kedourievom razumijevanju Kanta i njegova utjecaja na rođenje nacionalizma. Kant sam nije bio nacionalist, ali su njegova snažna filozofska rješenja odgovorna za pojavu nacionalističke doktrine. Naravno, Kedourie ne misli odgovoran u moralnom smislu. Kantove ideje videne iz drukčije perspektive i korištene u novom “intelektualnom kontekstu” mogu “ispravno” biti shvaćene na potpuno različit način.

Kedourie počinje svoju diskusiju Kantovog razumijevanja samoodređenja prikazom pojma slobode.

Čovjek je slobodan kad se pokorava moralnim zakonima koje pronalazi u sebi, a ne u izvanjskom svijetu. On je slobodan kad njegova volja sluša unutarnji zakon — kategorički imperativ. Kategorički imperativ nije božanska zapovijed; ni volja Boga ni prirodni zakon ne mogu biti izvor moralne vrijednosti. Za Kanta, piše Kedourie, dobra volja je autonomna volja, a autonomna volja je slobodna volja. Pojedinaac samoodređuje sebe kao slobodno i moralno biće; on je svoj vlastiti zakonodavac. Na kraju pojedinac postaje suveren čitavog univerzuma, a samoodređenje postaje vrhovno političko dobro. Kedourie ne kaže da je nacionalistička doktrina skrivena negdje između ovih redova, on tvrdi kako ovakvo filozofiranje može imati nacionalističke konzekvencije kad se promisli u drugom intelektualnom kontekstu.

Kedouriev sljedeći korak je objašnjenje političkih posljedica *Kritike čistog uma*. Kantova analiza u *Kritici...* završava problemom, a problem se zove “stvar o sebi”. Postojanje stvari o sebi razara svaku mogućnost stannovite, sigurne spoznaje. Fichteov zadatak, piše Kedourie, bio je riješiti taj problem. On je to i učinio uz pomoć Ja-metafizike, koja problem rješava na razini univerzalne svjesnosti. Ja transcendiraju sve individuume, i oni samo participiraju na univerzalnoj svjesnosti.

“Posebna konzekvencija ovog pogleda, vrlo relevantna za politiku, jest

¹³Kedourie, op. cit., str. 27.

to da cjelina prethodi, da je važnija i veća od svih svojih dijelova.”¹⁴ Kedourie nastavlja: ”Primijeniti ovu doktrinu u politici znači jako se udaljiti od prirodnih prava i korisnosti. Prirodna prava bila su prirodna prava pojedinca, a korisnost ono što je on držao korisnim: isto tako, sloboda je značila da je pojedinac slobodan... U ovoj novoj teoriji, sloboda je, čak naglašenije nego kod Kanta, unutarnje stanje, određenje volje u skladu sa samozadanim naredbama... Ali pojedinci kao takvi samo su prikaze... Konzekventno, sloboda pojedinca koja je njegova samorealizacija počiva u njegovoj identifikaciji s cjelinom... Potpuna sloboda znači totalno utapanje u cjelinu...”¹⁵ Samoodređenje pojedinca usisano je u kolektivno samoodređenje. Političke konzekvencije Fichteovog metafizičkog rješenja Kantovih spoznajnih problema vode nacionalizmu. Prilično složena operacija.

Završni element u formiranju doktrine nacionalizma osigurao je, po Kedourievom mišljenju, Herder. Njegov doprinos je pojam raznolikosti. Ako je raznolikost bolja od uniformnosti i ako je to način na koji je Bog stvorio svijet, tada nacionalna država treba biti shvaćena kao odvojeni prirodni entitet, rezultat prirodne podjele ljudske rase. Konačno, države u kojima živi više nacija su neprirodne. S Herderom krug je zatvoren.

Karl Popper sigurno se ne bi složio s ovakvim načinom rekonstruiranja nastanka nacionalističke doktrine. On je pisao o nacionalizmu i kritizirao ga u *The Open Society...* Kant je Popperov heroj, a Hegel glavni negativac. Kant je ujedinio ideje individualizma i altruizma i time postao vrhunac tradicije što započinje sa Sokratom, Periklom i novozavjetnim kršćanima. Hegel je “klaun”, i “plaćeni agent pruske države”, i upravo on je promovirao fatalnu teoriju nacije koja kaže da naciju sjedinjuje povijesno djelatni duh. Umjesto Kedourieve Kant-Fichte-Herder kombinacije u kojoj Hegel nedostaje (zato što: ”Njegovo političko mišljenje ponajprije vodi brigu o državi, a ne naciji.”¹⁶), Popper podcrtava razliku između Kanta i Fichtea, te pokušava pokazati bliskost Fichtea i Hegela. Za Poppera je Fichteova filozofija “izopačenje” Kantovog učenja, a njegov nacionalizam “tribalna reakcija” na Napoleonovu invaziju. Fichteovi nacionalistički tekstovi nisu rezultat njegove neokantovske filozofije, već odgovor na žalosnu političku situaciju. Kantov odnos prema Herderu nije bitno različit. Herder je bio Kantov student i osobni prijatelj, piše Popper, ali Kant nije odobravao Herderovu teoriju o prirodnim granicama nacije. “...Kant je odmah prepoznao opasni iracionalni romantizam u Herderovom radu” pa ga je stoga podvrgao otvorenoj kritici, napravivši od njega (rada) “zakletog neprijatelja”.¹⁷ Kant je bio neprijatelj nacionalizma.

¹⁴Kedourie, op. cit., str. 37.

¹⁵Kedourie, op. cit., str. 38.

¹⁶Kedourie, op. cit., str. 36.

¹⁷Popper, Karl, *The Open Society and Its Enemies, Vol. II*, Routledge, London, 1986., str. 52.

Popper zaključuje: Herder, Fichte i Hegel odgovorni su za nastanak njemačke nacionalističke teorije

U Popperovom i Kedourievom razumijevanju nacionalizma podjela uloga nije jedina razlika. Oni se razlikuju i metodološki. Kad Kedourie govori o nacionalizmu, on misli na doktrinu koja se pojavila u specifičnom povijesnom kontekstu. Iste ideje mogu izgledati potpuno drukčije ako ih promatramo iz nove perspektive.

Popper razumije nacionalizam kao vrstu tribalizma, a tribalizam pripada zatvorenom društvu. Zatvoreno društvo je prezentirano kao nadepohalni fenomen, i upravo zbog toga je Platon interpretativno postao praotac pruskog morala. Ista stvar je i s otvorenim društvom u kojem Sokrat otkriva kritički racionalitet, te postaje praotac liberalizma i moderne znanosti. Neke ideje, dakle, nadilaze sve povijesno-intelektualne kontekste. Usprkos razlikama, valja istaći značajne podudarnosti u Kedourievom i Popperovom shvaćanju nacionalizma. Obojica otvoreno odbacuju nacionalizam, ističući bliskost nacionalizma i totalitarizma. Oni pokušavaju pokazati kako nacionalizam lako završava u građanskom ratu ili u međudržavnim ratovima. Kedourie želi dokazati da “nacionalizam i liberalizam nikako nisu blizanci već stvarno suprotstavljena načela”¹⁸, a Popper, razlikujući otvoreno i zatvoreno društvo, dolazi do istog zaključka. Obojica se slažu s Actonom, koji je inzistirao na zaštiti slobode, i to slobode kako je razumije engleska liberalna tradicija. Nacionalizam može razoriti individualizam, a politika može prodrijeti u sve sfere. Za liberale nacionalizam je opasan politički fenomen.

E

Pokušao sam ukratko prikazati dva različita razumijevanja nacionalizma — Hannah Arendt i Kedourievo.

H. Arendt ističe vezu između rasizma, nacionalizma i imperijalizma. Po njezinu mišljenju, najuspješniju sintezu ova tri elementa ostvario je engleski nacionalizam, koji svoje korijene ima u Burkeovoj teoriji nasljedstva. Burkeov koncept nije tako daleko od druge engleske izmišljotine - eugenike. H. Arendt prepoznaje dva aspekta nacionalizma: prvi je nacionalizam kao izopačenje države u instrument nacije (imperijalisti su ostvarili tu perverziju i izjednačili svoje osobne interese s nacionalnim interesom), a drugi aspekt je izjednačavanje građanina s pripadnikom nacije (ovaj aspekt nacionalizma nikada se nije ostvario u Velikoj Britaniji, ali jest u Francuskoj i Njemačkoj). Engleski rasistički nacionalizam je imperijalistička ideologija izmišljena kao teoretski izgovor za međunarodne zločine.

¹⁸Kedourie, op. cit., str. 109.

Nacionalizam i totalitarizam esencijalno su različiti. Totalitarizam je novi povijesni fenomen, tip političke opresije u kojem “radikalno zlo” biva aktualizirano (Auschwitz, Gulag). Konačno, izvor čitavog problema je logika sebičnog buržoaskog individualizma koji je u devetnaestom stoljeću poprimio imperijalističku formu. U svojoj interpretaciji Hobbesa H. Arendt naglašava vezu moći i vlasništva; imperijalizam je forma kapitalizma u kojoj se buržoazija emancipirala i potpuno preuzela državu.

Kedourievo razumijevanje nacionalizma inspirirano je Actonovom kritikom Francuske revolucije (koja je opet pod utjecajem Burkea) i Actonovom distinkcijom između engleske i francuske teorije nacije. Engleska teorija zasnovana je na konceptu slobode, što čini pojavu nacionalizma u Engleskoj nemogućom. Za Kedouriea nacionalizam je doktrina domišljena u Njemačkoj u povijesnom kontekstu određenom Francuskom revolucijom. Nacionalizam je francusko-njemačka izmišljotina. Engleski liberalizam i nacionalizam antagonistički su principi zato što liberalizam inzistira na individualizmu, dok nacionalizam vodi totalitarizmu.

Očito H. Arendt i Kedourie razumiju nacionalizam na radikalno različit način. Čiji pristup je korisniji, želimo li analizirati raspad bivše Jugoslavije, te ratove koji su uslijedili?

Bivša Jugoslavija bila je višenacionalna socijalistička federacija. Nacionalizmi su postali izrazito važni u trenutku propasti socijalizma, međutim, oni nisu razorili stari poredak, već su se osnažili tokom njegove propasti.

Kedourie bi rekao da se opasna doktrina raširila u specifičnoj povijesnoj situaciji i izazvala užasan rat. Bez nacionalizma ne bi bilo ni rata, što je vjerojatno točno, no ne objašnjava mnogo. Jesu li srpski i slovenski nacionalizam jednaki? Može li Kedourie svojim kategorijama prepoznati razliku? Oba nacionalizma žele stvoriti nacionalnu državu, ali samo jedan od njih (srpski) želi stvoriti mali imperij (Veliku Srbiju). Kako bi se ostvario taj nacionalistički san, Srbi moraju “prisajedinti” teritorije drugih republika, dok Slovenci žele zaštititi postojeće granice. Znači, srpski nacionalizam je imperijalistički, dok slovenski nije. Kedouriev pristup ima slabu točku, jer izjednačuje nacionalizam i totalitarizam. Slijedimo li njegov pristup, ne možemo reći da je srpski nacionalizam stvorio totalitarizam, a slovenski nije, što je esencijalna razlika. Kedourie i liberali njegova tipa imaju još jedan problem — kako objasniti nacionalizme koji su postali politička sila u trenutku u kojem je totalitarna država (za liberale SFRJ je bila totalitarna država) ‘popucala’. Nacionalizmi su, strogo govoreći, bili antitotalitarni i stvorili su demokratske institucije u svim republikama bivše Jugoslavije, uključujući Srbiju. Ja ne vidim kako Kedourie može objasniti činjenicu da su slovenski liberali bili među najodlučnijim slovenskim nacionalistima. Liberali koji su željeli stvoriti slobodno tržište, zaštititi privatno vlasništvo i individualne slobode. Kako bi to osigurali, željeli su se riješiti ostatka Jugoslavije. Nacionalizam i individualizam nisu se uzajamno potkli.

Pristup H. Arendt daje bolje rezultate. Njezinim kategorijama možemo prepoznati prisutnost tribalnog nacionalizma zasnovanog na tribalnoj svijesti. H. Arendt radi važnu distinkciju između tribalne svijesti koja je postojala u Austro-Ugarskoj i tribalne svijesti pangermana. Prva svijest težila je nacionalnom oslobođenju, a druga izgradnji nacionalnog imperija. Ta distinkcija može se iskoristiti pri razlikovanju slovenskog i srpskog nacionalizma. H. Arendt ne izjednačuje totalitarizam i nacionalizam i ne objašnjava totalitarizam formalnom analizom političkih institucija, što njezin pristup čini superiornijim. Ukoliko slijedimo Hannah Arendt, možemo reći da je srpski nacionalizam totalitaran, a slovenski nije.

Kako stoji s napadom na ispraznost koncepta prava čovjeka? Jesu li ljudska prava prijevara? Da bih odgovorio na ovo pitanje, poslužiti ću se Brian Barryjevom kritikom “pravednosti kao uzajamne korisnosti” (justice as mutual advantage). Pokušat ću objasniti zašto je etničko čišćenje bilo logično.

Barry tvrdi da je teorija pravednosti kao uzajamne korisnosti nekonzistentna. Koncept pravednosti kao uzajamne korisnosti počinje od individua koji imaju različite ciljeve i različite koncepcije dobra. Kad teže ostvarenju svojih ciljeva u sredini bez ikakvih ograničenja, pojedinci će najvjerojatnije doći u sukob. Prirodno stanje je stanje u kojem se stalno događaju ili prijete sukobi (Hobbes). To je stanje u kojem pojedinci imaju apsolutnu slobodu, ali im isto tako prijete nasilna smrt, pa je zato racionalno zamijeniti apsolutnu slobodu za sigurnost. Uzajamno je korisno dogovoriti se oko osnovnih pravila i ‘potpisati’ društveni ugovor. Motiv za potpisivanje i prihvaćanje ugovora je pojedinčev privatni interes i individualni cilj. Kako bi cijeli nacrt učinio izvodljivim, Hobbes ističe fundamentalnu pretpostavku — ravnotežu snaga. U prirodnom stanju nitko nije toliko jak da može sa sigurnošću činiti što god mu se prohtije. Barry postavlja pitanje — ako je samo-interes pod uvjetima ravnoteže snaga bio razlog potpisivanja i održavanja ugovora, zašto bi se itko držao slova ugovora u izmijenjenoj situaciji? Zašto bi netko poštivao pravila ako neki drugi pristup izgleda bolje i obećava više?

Do dolaska američkih trupa, a dobrim dijelom i nakon dolaska, Bosna i Hercegovina bila je u prirodnom stanju. Europska zajednica, Sjedinjene Države i Ujedinjeni narodi pokušavali su “pomoći zaraćenim stranama” u pronalaženju “političkog rješenja”, te “privoliti” tri strane na potpisivanje ugovora (mirovnog plana). Plan (pogotovo, Lord Owenov plan) bio je zasnovan na uzajamnoj korisnosti. Za Hrvate je koristan jer gube “samo” Posavinu. Za Srbe je koristan jer im daje dobar dio okupiranog teritorija i pomaže ratnim zločincima da se nekažnjeno izvuku, a Muslimanima je koristan zato što osigurava preživljavanje jednom dijelu nacije. Pitanje je zašto bi Srbi 1993. ili 1994. potpisali ugovor, te zašto bi ga se Muslimani pridržavali u izmijenjenom odnosu snaga? U Hobbesovoj filozofiji akt potpisivanja ugovora mora stvoriti Leviathan, a utjerivanje mirovnog ugovora u Bosni i Hercegovini zahtijeva djelovanje međunarodnog Leviathana koji ne

postoji. Daytonski sporazum privremeno osiguravaju Sjedinjene Države, no što bi se desilo kad bi Amerika potpuno digla ruke od Daytona? Europska zajednica i Ujedinjeni narodi su organizacije zasnovane na ideji uzajamne korisnosti, pa stoga mogu biti pravedni onda kad je pravda u interesu moćnih ili zabunom. To je upravo obrnut stav od neokantovskog pristupa, koji od pojedinca traži stavljanje u poziciju druge osobe, uživljavanje u stanje drugoga.

Je li H. Arendt u pravu kad kaže da nas je smrt Boga ostavila s formulom ispravno = dobro za nekoga. To je svakako način na koji naša civilizacija funkcionira. Ipak, prosvjetiteljski projekt pokušao je pronaći univerzalne moralne kriterije, pa čak i ako je taj projekt potpuno propao (MacIntyre), ne znači da se nismo u stanju međutradicijski (budisti, kršćani, ateisti, Eskimi, Hopii) dogovoriti da je život nešto vrijedno, a genocid nešto loše. Ujedinjeni narodi kao Leviathan ne moraju biti liberalni. Je li koncept ljudskih prava prijevara? Da, no to ne znači da se ne trebamo ponašati "ljudski".

Zoran Kurelić

ARENDR VS. KEDOURIE

Summary

In his study, the author analyses two different views of nationalism: Arendt's and Kedourie's.

Hannah Arendt focuses on the link between racism, nationalism, and imperialism. According to her, nationalism differs from totalitarianism, which represents a more recent development. Kedourie sets out from Acton's critique of the French revolution and concludes that radical nationalism is a product of Franco-German national tensions. Finally, the author offers both concepts as his contribution to an easier understanding of the antagonisms which brought about the war on the territory of the former Yugoslavia.